

אתר דעת * לימודים * גיליון 19 * תשפ"ג-ד * 2022-24

הילכו שניים יחדיו?

רבי עקיבא ובר כוכבא בספרות ובציבוריות הישראלית

חבצלת זלק לורברבוים

בספרם 'יהודים ומילים' כותבים עמוס עוז ופניה עוז-זלצברגר:

'בכל הנוגע לנטייה פוליטית ומוסרית, בן שיחנו איננו רבי עקיבא, שדחק בתלמידיו להצטרף למרד חסר סיכויים, אלא רבן יוחנן בן זכאי, פליט ירושלים הבוערת שמצא את עצמו בצד המפסיד של ההיסטוריה הצבאית ובצד המנצח של ההיסטוריה האינטלקטואלית'¹.

ורם אורן בספרו 'הצעף האדום, מרד בר כוכבא: מלחמה ונקמה' כותב:

'כסף למימון המרד היה לו בשפע, בעיקר היה לו זהב, במשך חודשים, בחשאי, נברו נאמניו של בר כוכבא בחורבות בית המקדש והוציאו ממרתפים נסתרים כמות ענקית של מטילי זהב שנאגרה במחסנים חבויים היטב. לא זו בלבד, במשך חודשים סבבו בר כוכבא ורבי עקיבא בקהילות היהודים הגדולות בסוריה ובפרס ואספו תרומות שנועדו לכיסוי הוצאות המלחמה'².

שתי מובאות אלו, האחת במאמר עיוני של הבעת דעה ועמדה, והשנייה בתוך יצירה ספרותית, יוצאות מתוך קביעה חד משמעית כי ר' עקיבא היה ממנהיגי המרד המוכר כמרד בר כוכבא. כך גם בדברי עיון וספרות המובאים להלן.

יהושפט הרכבי מתייחס אל אירועים בעברו של עם ישראל כמקורות שיש ללמוד מהם לגבי המציאות העכשווית, של ימינו אנו. בספרו 'בתוקף המציאות - לקחים לאומיים וחינוכיים מירמיהו, מהמרד הגדול וממרד בר כוכבא' הוא כותב:

'רבי עקיבא, שאין עוררין כי היה אישיות דגולה, נתן ידו למרד בר כוכבא. מהכתובים אפשר ללמוד שנתרשם מבר כוכבא, הכריז עליו "דרך כוכב ביעקב", ונתפס להאמין כאילו מלך המשיח היה. היו שערערו על מעשהו זה של רבי עקיבא. רבי יוחנן בן תורתא הטיח נגדו: "עקיבא, יעלו עשבים בלחייך ועדיין בן דוד אינו בא"³. יתר על כן, בהמשך ניתוחו את מרד בר כוכבא, הוא משלב אמירות של ר' עקיבא, כגון: היה זה רבי עקיבא שאמר: 'הכל לפי רוב המעשה', כשמדובר בתוצאות המרד. וכך הוא רואה את בר כוכבא כאשם באסון הגדול

¹ עמוס עוז ופניה עוז-זלצברגר, 'יהודים ומילים', 2014, עמ' 74-75.

² רם אורן, 'הצעף האדום, מרד בר כוכבא: מלחמה ונקמה', 2013, עמ' 27.

³ יהושפט הרכבי, 'בתוקף המציאות, מוסד ון ליר בירושלים תשמ"א', עמ' 34-35.

שירד על עם ישראל: 'מרד בר כוכבא איננו סתם שגגה. לכן הדגישו חז"ל שבר כוכבא "מת בעוונות". היש עוון גדול יותר לאדם מישראל מלהמיט שואה איומה על עמו? ⁴

דברים אלה זכו לתגובות מהיבטים אחדים:

באותו ספר בו פרסם הרכבי את דבריו, נמצאים מאמריהם של אביגדור לבונטין ומיכאל רוזנק, המראים כי למרות כישלון המרד אין לראות בו שואה, שהרי נשאר בארץ קיום יהודי אשר המשיך את חייו ויצר ערכי תרבות חשובים ביותר כגון המשנה והפיוטים הראשונים.⁵ באותה הוצאה יצא ספר נוסף, ובו המשך דיון בדברי הרכבי. דוד רוקח חולק על דבריו של הרכבי, שסופו של בר כוכבא בא כעונש, על פי הביטוי 'עד שנהרג בעוונות'. פירוש זה, טוען רוקח, אינו נכון. המונח 'מת בעוונות' מקורו בהקשר שונה בתכלית: בפרשת חלוקת הארץ לשבטים, ובדרישת בנות צלפחד לרשת אחוזת נחלה (במדבר כז א-יא, לו ב-ו).⁶ ראוי גם לציין, כי הרכבי אינו מצטט את המקורות, אלא מתבסס על ספר האגדה של ביאליק, שם עברו המקורות צירופים ועריכה, ואינם יכולים להוות מקור להתבסס עליו.

פרופ' יגאל ידין, רמטכ"ל צה"ל והארכיאולוג שמצא ופענח את מכתבי בר כוכבא, ניגש אל הבעיה מכיוון שונה. הוא העמיד בראש דבריו את השאלה, עד לאיזה סיכון מוכנה חברה להגיע כדי לשמור על יסוד מרכזי שלה כחברה, ומציג את בר כוכבא ואת ר' עקיבא כמי שפעלו יחדיו בגלל גזירות אדריאנוס:

'ברור שזוהי השאלה הראשונה, שאני מציג כשאני רוצה לבדוק ולבחון את בר כוכבא ואת רבי עקיבא. מהבחינה הזאת, אינני יודע למה נטפלו רק לבר כוכבא. הרי ר' עקיבא, בעצם, מייצג חלק ניכר של העם היהודי, שנמצא בשני הקטבים מבחינת דרכי המחשבה בנושא הזה: האם בדרך האמונה שלו הקולקטיבית בקיום העם היהודי ובקיום אמונתו הוא מסוגל לתאר לעצמו חיים בתנאים שרצה לכפות על העם היהודי אדריאנוס? לפי דעתי, ואני חושב שאפשר להוכיח את זה בקלות, ר' עקיבא לא היה מסוגל לחיות בתנאים הללו, לא הוא ולא רוב בני העם. על כך היו מוכנים גם למות, או נכון יותר: להילחם מתוך אמונה, שמא, בכל זאת, על-ידי מלחמתם ישנו את התנאים הקטלניים הללו. והם עשו זאת בידיעה שעלולים הם גם ליפול במלחמה'.⁷

מאיר בן-דב מציג את ראשית המרד כתגובה לגזירות אדריאנוס, ובהתאמה מתייחס לתוצאותיו. במאמרו 'בין מרד ראשון למרד שני' הוא מנתח את המציאות שהביאה לפרוץ המרד. הוא מתאר את שאיפתה של האימפריה הרומית להגן את גבולותיה ממזרח, מן הפרתים, ולשם כך ליצור אחדות בין העמים שנמצאים תחת שלטונה באזור זה. היהודים לא היו מוכנים לוותר על זהותם המיוחדת ולעזוב את דתם ותרבותם.

⁴ יהושפט הרכבי, שם, עמ' 47.

⁵ שם, עמ' 108-116.

⁶ פולמוס: החורבן ולקחי, כיצד נתייחס לחורבן הבית ולמרד בר כוכבא, ישראל אלדד, עיון היסטורי, דוד רוקח, מוסד ון ליר בירושלים, סדרת דיונים, 1982.

⁷ יגאל ידין, מרד בר כוכבא ותוצאותיו, שיחה, מבפנים, התנועה הקיבוצית המאוחדת, כרך 2-1, דצמבר 1983, קטעים, עמוד 3.

משעמדו רבי עקיבא וראשי הדור על כך שמטרת הגזרות הייתה למעשה ביטול היהדות. יצאו למרידה. בראש הכוחות עמד בר כוכבא. במלים אחרות, היות שההנהגה היא שהחליטה על היציאה למרד, הרי לא מדובר בתבורת קנאים שסיכנו את בני עמם במאבק על רעיון פרועי.

האם השיגו הלוחמים את מטרתם? אף שרבי עקיבא הוצא להורג בעינויים, ועמו עוד רבים ממנהיגי ישראל, עשרת הרוגי מלכות, בלשון אותם ימים, ואף שבר כוכבא עצמו ומיטב חייליו נהרגו, אפשר לומר בביטחון שהמרד הצליח. במה נמדדת הצלחתו של מרד כזה שמחיר דמיו היה כבד? בראש ובראשונה בשאלה אם בוטלו הגזרות, ואם הפיקו הרומאים את המסקנה כי אין טעם ללחום ביהודים על מנת שיעזבו את דתם ואמונתם.

הגזרות אכן בוטלו, והקיסרים שבאו אחר אדריאנוס לא הפריעו ליהודים להמשיך לחיות לפי אמונתם. בגליל קמה הנהגה חדשה, הסנהדרין ושאר מוסדות ההנהגה היהודית, והמשיכו להתקיים, ובכבוד, ולבני העם היהודי הותר אפילו לבנות בתי כנסת מפוארים, דוגמת בתי הכנסת של כפר נחום, ברעם, כורזין ועשרות רבות של מבנים כאלו, שהיו מרכזים קהילתיים ללימודי יהדות ושמירת התרבות היהודית על כל מרכיביה.⁸

גם ידן וגם בן-דב רואים את ר' עקיבא כשותף להנהגת המרד.

בימי מלחמת 'חרבות ברזל', כאשר שבה ועלתה המחלוקת לגבי השתתפותם של תלמידי הישיבות בכוח הלוחם, כתב אורי הייטנר במאמרו 'הכופרים בעיקר':

'מי שלימוד התורה מביא אותם לידי השתמטות – אין שום ערך ללימוד התורה שלהם. אילו שנו את תלמודם היטב, לא היו מעלים על דעתם להשתמט צה"ל. השתמטותם היא חילול השם. מהו חילול השם? "מי שקורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים ואין דיבורו בנחת עם הבריות, מה הבריות אומרות עליו? אוי לו לפלוני שלמד תורה, אוי לו לאביו שלימדו תורה, אוי לו לרבו שלימדו תורה. פלוני שלמד תורה ראו כמה מקולקלין מעשיו וכמה מכוערין דרכיו!" אין דבר הגורם לבריות לראות במי שלומדים תורה ובמי שמלמדים תורה "כמה מקולקלים מעשיו וכמה מכוערים דרכיו" כמו השתמטות, בשם ערך לימוד התורה, משירות בצה"ל. זהו חילול השם בהתגלמותו.

היהדות האמתית היא זו של גדול התורה שבע"פ, ר' עקיבא, שהורה לתלמידיו לסגור את הגמרות בעת מרד בר-כוכבא ושירת בעצמו כנושא כליו של בר-כוכבא. זהו המופת של "ספרא וסיפא".⁹

דברים אלה הם חלק מוויכוחים העולים מדי פעם אל קדמת השיח בארץ, ולעניין הנדון כאן הם דוגמה נוספת לראיית בר כוכבא ור' עקיבא כצמד הפועל יחדיו במנהיגות אותם ימים של גזירות אדריאנוס.

ר' עקיבא ובר כוכבא מהווים דמויות מרכזיות בסיפורים המצויים במערכת החינוך, בעיקר במקראות המיועדות לתלמידים בחינוך היסודי. בסיפור שכותרתו 'המרד' כותב זאב:

⁸ מאיר בן-דב, בין מרד ראשון למרד שני, 'הארץ' 27.8.1993
⁹ אורי הייטנר, בתוך: חדשות בן עזר, גיליון מס' 1943, 'בניסן תשפ"ד', 18.4.2024

יששים ושתים שנה אחרי כיבוש ירושלים בידי הרומאים מרד עם ישראל בכובשיו. בראש המרד עמדו שנים: בר כוכבא אדיר הכוח ורבי עקיבא הגדול בתורה. בר כוכבא אסף כל איש חסון ואמיץ בישראל ולמדם את דרכי המלחמה. רבי עקיבא אצל מרוחו על הלוחמים, הסביר להם את תורת ישראל ואת חובתם למסור נפשם בעד עמם ותורתו.

שלוש שנים נמשכה המלחמה. עצומים היו כוחות האויב ולא יכלו היהודים לעמוד נגדו. בר כוכבא נפל, הכוח היהודי נשבר, אך הרוח הישראלית לא נשברה. רבי עקיבא המשיך במרד. שנים רבות נמשך המרד, רומא עברה אמנם מן העולם, אבל עמים אחרים רצו תמיד להכניע את עם ישראל ולא יכלו לו.

במדורות ל"ג בעומר, מדי שנה בשנה נמסר צו המרד של בר כוכבא ורבי עקיבא. דור אחר דור נשבע לאור המדורות שלא להיכנע - ולא נכנעו.

עד שקם דור גיבור, שהיה בו מכוח כוחו של בר כוכבא ומכוח רוחו של רבי עקיבא ובעמל של בניין ויצירה, הגנה ומלחמה כבש את ארצו והשיב לישראל את חרותו - מדינת ישראל שוב קיימת.

עמים רבים וחזקים עברו ובטלו מן העולם - ועם ישראל חי וקיים. מדינת ישראל קיימת ותיכון לעד.¹⁰

המקורות שהובאו מציגים תמונה ברורה של המרד שזכה בכינוי 'מרד בר כוכבא', שבמרכזו שיתוף ברור והדוק בין שתי דמויות: אחת הדמויות המרכזיות של אותה תקופה שעיקר פעולתה היה שימור הצד הרוחני-אמוני בתורת ישראל, ר' עקיבא, והשנייה היא הדמות שהתקבלה כבעלת כוח פיזי בלתי רגיל, שלא תמיד הופעל בשיקול דעת, ואף גרם לאסון, הלא הוא בר כוכבא. באשר לכוחו הפיזי – ישנה מסורת המספרת כיצד היה בוחר את חייליו:

ואמר ר' יוחנן: שמונים אלף זוגות של תוקעי קרנות היו צרים על ביתר, וכל אחד מהם היה ממונה על כמה חיילות, והיה שם בן כוזבא והיו לו מאתיים אלף מטיפי אצבע. שלחו חכמים ואמרו לו: עד מתי אתה מעמיד בעלי מומים בישראל? אמר להם: ואיך אעשה לבודקם? שלחו ואמרו לו: כל מי שאינו תולש ארז מן לבנון אל תכתבהו בגדודים. שלח עשה כן. והיו לו מאתיים אלף מכאן ומאתיים אלף מכאן. ובשעה שיוצא למלחמה היה אומר: ריבון כל העולמים, אל תעזרנו ואל תביישנו, זהו שכתוב "הלא אלהים זנחתנו ולא תצא אלהים בצבאותינו" (תהלים ס יב).

מה היה כוחו של בן כוזבא? אמרו: בשעה שיוצא למלחמה היה מקבל אבני בליסטרא באחד מארכובותיו והיתה ניתזת ממנו והורגת כמה אנשים. אמר ר' יוחנן: כאשר היה ר' עקיבא רואה את בן כוזבא היה אומר: "דרך כוכב מיעקב, זה מלך המשיח. אמר ר' יוחנן בן תורתא: עקיבא, יעלו עשבים בלחיך, ועדין בן דוד אינו בא.

שלוש שנים ומחצה עשה אדריינוס מצור בביתר. והיה ר' אלעזר המודעי יושב בשק ובאפר ומתפלל ואומר: ריבון כל העולמים אל תשב בדין היום. כיון שלא היה (אדריינוס) יכול לכבשה, ביקש לחזור לו. (תרגום) היה עמו כותי אחד, אמר לו (לאדריינוס): הארך רוחך היום הזה, ואני אעשה שתכבוש אותה. אלא כל יום שהתרנגולת יושבת על האפרוחים ועל השק ועל האפר, אין אתה יכול לכבוש אותה.

¹⁰ מקראות ישראל ד, פרסקי ואריאל, 1971.

אמר אותו משומד מה שאמר, ובא ונכנס לעיר. מצא את ר' אלעזר עומד ומתפלל. עשה עצמו לוחש לאוזנו, ולא הרגיש (ר' אלעזר) בו. הלכו ואמרו לו לבן כוזבא: חברך ביקש להסגיר את העיר. שלח להביא את אותו המשומד. אמר לו: מה אמרת לו? אמר לו: אם אני אומר לך – אני מפרסם את סודות המלך, ואם אינני אומר לך – אתה הורג אותי. מוטב שתהרוג אותי משיהרוג אותי המלך, ולא יתפרסמו סודות המלכות. אף על פי כן סבר (בן כוזבא) שבדעתו (של ר' אלעזר) להסגיר את העיר. כיוון שגמר ר' אלעזר להתפלל, שלח בן כוזבא להביאו. אמר: מה אמר לך זה הכותי? אמר לו: לא ראיתי אותו בן אדם. בעטו והרגו. באותה שעה יצאה בת קול והייתה מכרזת ואומרת: "הוי רועי האליל, עוזבי הצאן הרב על זרועו ועל עין ימינו, זרועו תיבש ועין ימינו כהה תכהה" (זכריה יא ז). אמר הקב"ה: שברת זרועו של ישראל וסימית עין ימינו, לפיכך זרועו של אותו האיש (בן כוזבא) יבוש תיבש, ועין ימינו כהה תכהה.

מיד נכבשה ביתר ונהרג בן כוזבא. הלכו ונשאו את ראשו אל אדריאנוס. אמר: מי הרג את זה? אמרו: חייל אחד הרגו. לא האמין להם. אמר להם: לכו הביאו לי את גופתו. הלכו והביאו את גופתו ומצא נחש כרוך על ארכובותיו אמר: אילולי אלוהיו של זה הרגו, מי היה יכול לו? לקיים מה שנאמר: "אם לא צורם מכרם וה' הסגירם" (דברים לב ל).¹¹

מסורת זו אף מחמירה ביותר את התנהגותו של בר-כוכבא, ואף מטילה עליו את אסון חורבן ביתר והשלכותיו.

לעומת האופן המתאר את שתי הדמויות הללו ואת מעשיהן בקווים ברורים וחד משמעיים, נמצא התייחסות המראה את מורכבות הבעיה: מנחם מור בספרו 'מרד בר-כוכבא עוצמתו והיקפו' מציין: העדויות השונות שסרקנו לעיל, שחוקרים ביססו עליהן את הסברה שר' עקיבא היה בין מארגניו ויוזמיו של המרד השני, וכן שהיה מנהיגו הרוחני של המרד, שסחף אחריו חכמים רבים להזדהות עם המורדים ולהצטרף אליהם, עדויות אלו הן ברובן מקורות אגדיים שנקשרו לעתים למרד השני רק בגלל הזכרת שמו של ר' עקיבא בהם, ועל כן אין לייחס להם ערך היסטורי רב.¹²

להלן דוגמות לשתי תפיסות אלו בציבוריות הישראלית:

בתוכנית הלימודים שפרסם משרד החינוך וכותרתו 'ליג בעומר, מדריך למורה, שיעורים בתורה שבעל פה לחטיבת הביניים בבית הספר הממלכתי, נמצאת כותרת לפרק ב', 'ר' עקיבא, בר כוכבא והמרד', וכותרת משנה - 'תמיכתו של ר' עקיבא במרד'. הפרק פותח במילים: 'אנו מניחים שתמיכתו הנלהבת של ר' עקיבא במרד בר כוכבא ידועה לתלמידים. בלימוד מקור א' (תלמוד בבלי, מסכת ברכות דף ס"א עמוד ב) על התלמידים לגלות את השקפותיו - אותן השקפות שהניעו אותו לתמוך במרד'.¹³

¹¹ גלית חזן-רוקם, רקמת חיים, היצירה העממית בספרות חז"ל, הוצאת ספרים עם עובד בע"מ תל אביב תשנ"ז, ע"מ 174-172.

¹² מנחם מור, מרד בר-כוכבא עוצמתו והיקפו, יד יצחק בן-צבי, החברה להקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, ירושלים תשנ"ב, עמ' 223.

¹³ 'ליג בעומר, מדריך למורה, משרד החינוך והתרבות, האגף לתוכניות לימודים, ירושלים התשמ"ח, אוניברסיטת חיפה, ביה"ס לחינוך של התנועה הקיבוצית, המכון להוראת המדעים ולשיפור דרכי הוראה, עמ' 12-13.

ואכן, בספרי לימוד נמצאים סיפורים ברוח זו, כסיפורו של זאב, שהובא לעיל, כבר בכיתות הראשונות.

'בר כוכבא'

לפני שנים רבות חיו היהודים בארץ-ישראל חיים טובים. באו הרומאים, כבשו את הארץ ושרפו את בית המקדש. רע מאוד היה ליהודים, הרומאים הציקו להם וגזרו עליהם גזרות רעות.

אז קם גיבור נפלא, שמעון בר-כוכבא שמו, וקרא את העם למלחמה ברומאים. שמעו גיבורי יהודה ובאו מכל קצות הארץ אל בר-כוכבא.¹⁴

לאחר הסיפור מופיעות שאלות לתלמידים, ואחריהן סיפור נוסף, 'רבי עקיבא'.

'בימים ההם היה חכם גדול בישראל, רבי עקיבא שמו. ולרבי עקיבא תלמידים רבים, כולם חכמים, כולם גיבורים. לקח רבי עקיבא את כל תלמידיו, ובא אל בר-כוכבא לעזור לו להילחם ברומאים. כאריות נלחמו היהודים, כנמרים נלחמו ברומאים וגרשו אותם מירושלים.

לזכר הניצחון הזה חוגגים כל הילדים את החג ל"ג-בעומר ושרים ורוקדים מסביב למדורה.¹⁵

במקראה לכיתה ג' נמצא סיפור הכולל את שתי הדמויות.

'שמעון בר-כוכבא'

בימים ההם הופיע ונתגלה גיבור עז-נפש, משכמו ומעלה גבוה מכל העם. בעיניו להט כוכבים ובנפשו הצימאון לחרות ושנאה עמוקה לרומאים המשעבדים. ושם גיבור-החיל שמעון בר-כוזיבא.

- "היקבצו ובואו אלי, בני-עמי הגיבורים והאמיצים, נמגר את המשעבד ודרור נקרא לארצנו קרא בר-כוזיבא.

ודברי בר-כוזיבא הגיעו אל הפינות הנידחות שבארץ, וירעידו את הלבבות ויגבר הצימאון לגאולה, ויבואו ויתאספו אליו כל בחור ונער, ולחש עבר בעם:

- קם לנו משיח וגואל! וישמע רבי עקיבא, ויקרא:

- אכן, קם הגיבור המושיע אשר לו פיללתי זה ימים רבים, אכן, קם ויהי הדבר!

ויקח את עשרים וארבעה אלף התלמידים אשר לו וישא לפניהם את דברו וילהיב את רוחם ויקם וילך אתם בהסתר, בדרך-לא-דרך, בשבילים עקלקלים, עד אשר בא אל מקום משכנו של שמעון בר-כוזיבא, במרכז מחנהו. ויכנס אל אהלו וירא לפניו את הגיבור והנה הוא דרוך לקרב, ורעמת שערו השחור כרעמת האריה, ועיניו אור בהן, אור אהבה לעם, ובלבו שנאה עמוקה - שנאה למשעבד הרומאי העריץ; ותתפעם רוחו של רבי עקיבא, ויושט את ידו אל בר כוזיבא ויקרא:

- אלוהים אתך, גיבור-החיל, אלוהים יחנך, משיח-ישראל, ויתן בידיך את אויבינו, ותביא את הגאולה לעמנו.¹⁶

¹⁴ לוינסון, קפניס, בוכנר, ספר הכיתה ב, ע"מ 242.

¹⁵ שם, ע"מ 243.

¹⁶ ר. אופיר, שרה גלזמן, פעמונים ג' 1966

ובנימה מחויכת יותר, מתאר יוסל בירשטיין טיול שערך יוסף וייץ לסופרים בידיש בהרי ירושלים: 'הנה מטייל לו בר כוכבא עם בחירת ליבו, שאינה אלא בתו של ר' עקיבא, שולמית היפה. שניהם מטיילים להם שלובי זרוע לאורך הנהר הרחב, המתפתל בין הרי ירושלים. בר-כוכבא נשבע לה אהבת נצח בידיש מגורמנת, לאור הירח המשתקף במימיו השלווים של הנהר.

פוקס שאל אותי עליו, על הנהר, אבל גם אני לא ראיתי אותו בשטח. ואז כיוון פוקס את מקלו אל יוסף וייץ, נגע באבזם החגורה שלו, ואמר שהכל אמנם טוב ויפה, על כל גבעה מסביב לירושלים – דמות מן העבר. ובעתיד – יישב ויער. אבל איפה כאן הנהר, שאל: "הנהר, אדון וייץ, הנהר!"¹⁷

מוזיאון ארץ-ישראל תל-אביב העמיד תערוכה ושמה 'בר-כוכבא, זיכרון היסטורי ומיתוס הגבורה', והוציא לכבודה ספר שזו גם כותרתו.¹⁸ המאמר הראשון בספר זה נכתב בידי האוצרת שרה טוראל. כותרת המאמר היא 'בר-כוכבא: הבנייתו של מיתוס', והוא נפתח בצייטוט מדברי ברל כצנלסון: 'רק עם בשורת הציונות האיר אור חדש על הגבורה היהודית המנוצחת והנידחת... ר' עקיבא נגלה אלינו לא רק כזקן ויושב בישיבה כי אם גם כנביא המרד, ובר כוזיבא חזר והיה בהכרח לבר-כוכבא'. (ברל כצנלסון, ספר הגבורה).

על מה מסתמכים הרואים את ר' עקיבא ובר כוכבא כמנהיגי המרד ברומאים?

מן הראוי לבדוק על מה מסתמכים אלה הרואים את ר' עקיבא ובר כוכבא כפועלים יחדיו לארגן ולהנהיג מרד ברומאים.

המקורות אותם רואים כמקשרים בין ר' עקיבא לבין בר כוכבא והמרד הם בעיקר שני אלה המזכירים את שני השמות זה בצד זה, בירושלמי תענית פרק ד', ח', וכן בסנהדרין דף צז ע"ב. כמו כן מסתמכים גם על סיפורים המזכירים ומתארים את נסיעותיו, ואת הפולמוס שבין ר' עקיבא לבין פפוס בבית האסורים. מקור נוסף שיש רואים בו קשר כזה הוא דברי רב שרירא גאון: 'והעמיד ר' עקיבא תלמידים הרבה והוה שמדא על התלמידים של ר' עקיבא'.¹⁹ הקושרים בין ר' עקיבא לבין בר כוכבא בעניין המרד מביאים גם את דברי הרמב"ם: 'רבי עקיבא חכם גדול מחכמי המשנה היה, והוא היה נושא כליו של בן כוזיבא המלך'.²⁰

הסיפור המופיע בירושלמי מופיע בשינויים אחדים גם באיכה רבה.

'תני ר' שמעון בן יוחי עקיבה רבי היה דורש דרך כוכב מיעקב דרך כוזבא מיעקב. רבי עקיבה כד הוה חמי בר כוזיבא הוה אמר דין הוא מלכא משיחא. אמר לו ר' יוחנן בן תורתא: עקיבה, יעלו עשבים בלחייך ועדיין בן דוד לא יבוא.' (ירושלמי, תענית, פרק רביעי).

ובמדרש איכה רבה:

¹⁷ יוסל בירשטיין, כתם של שקט, קצרצרים, עמ' 56, הוצאת הקיבוץ המאוחד ספרי סימן קריאה, בית הוצאה כתר ירושלים 1986. אני מודה לגב' שרה מרגונינסקי מירושלים שממנה שמעתי סיפור זה.

¹⁸ בר-כוכבא, זיכרון היסטורי ומיתוס הגבורה, מוזיאון ארץ-ישראל תל-אביב, תשע"ו-2016 עמ' 11.

¹⁹ אגרת רב שרירא גאון, מהדורת לוין עמ' 13.

²⁰ משנה תורה, סוף ספר שופטים.

מה היה כוחו של בן כוזבא? אמרו, בשעה שיוצא למלחמה היה מקבל אבני בליסטרא באחד מארכובותיו, והיה נתזת ממנו והולכת והורגת כמה אנשים. א"ר יוחנן: כד הוה חזי ר' עקיבא לבן כוזבא, הוה אמר דרך כוכב מיעקב - דרך כוזבא מיעקב, זה מלך המשיח, א"ר יוחנן בן תורתא: עקיבא יעלו עשבים בלחידך, ועדיין בן דוד אינו בא'.

וכן:

יתניא רבי נתן אומר מקרא זה נוקב ויורד עד תהום, כי עוד חזון למועד ויפח לקח ולא יכזב אם יתמהמה חכה לו כי בא יבוא לא יאחר, לא כרבותינו שהיו דורשין עד עידן ועידנין ופלג עידן, ולא כר' שמלאי שהיה דורש האכלתם לחם דמעה ותשקמו בדמעות שלישי, ולא כרבי עקיבא שהיה דורש עוד מעט קט היא ואני מרעיש את השמים ואת הארץ, אלא מלכות ראשון שבעים שנה, מלכות שניה חמשים ושתים, ומלכות בן כוזבא שתי שנים ומחצה' (סנהדרין, פרק חלק).

מן הראוי לבחון את המקורות על נסיעותיו של רבי עקיבא בין קהילות ישראל, ולבדוק עד כמה יש בנסיעותיו הכנה להשתתפותן במרד.

המסורות על הנסיעות הרבות של ר' עקיבא הן מן הימים הראשונים לפעילותו, והן מקשרות אותו עם חכמים נוספים. במסורות מאוחרות יותר נזכר רבי עקיבא בלבד. כגון:

יזכר היה רבן גמליאל ור' יהושע ור' אלעזר ור' עקיבא נכנסים לרומי, שמעו קול המיה של מדינה מפיטיוליס עד מאה ועשרים מיל. הם בוכים ורבי עקיבא מצחק. אמר להם רבי עקיבא: אתם למה בכיתם? אמרו לו: ואתה למה מצחק? אמר להם: ואתם למה בכיתם? אמרו לו: לא נבכה שהגויים עובדי עבודה זרה מזבחים לעצבים בשלווה ושאנן, ובית הדום רגליו של אלוהינו יהיה לשריפת אש ומדור לחית השדה? אמר להם: אף אני לכך צחקתי. אם כן עשה למכעיסיו, קל וחומר לעושי רצונו'. (ספרי עקב מג).

ועוד:

מעשה שבאו מפרנדיסין והפליגה ספינתן ביס. רבן גמליאל ורבי אלעזר בן עזריה הלכו את כולה, רבי יהושע ורבי עקיבא לא זזו מארבע אמות, שרצו להחמיר על עצמן. פעם אחת לא נכנסו עד שהחשיכה. אמרו לו לבן גמליאל: מה אנו לירד? אמר להן מותר, שכבר הייתי מסתכל והיינו בתוך התחום עד שלא חשיכה' (עירובין פ"ד מ"א, וכן נסיעה עם רבן גמליאל בסוכה כג א, ובירושלמי סוכה פ"ד מ"א).

אין בכל האזכורים של הנסיעות שום רמז למרד או לאיסוף כספים. לעומת זאת יש אזכור של עיבור השנה בתפוצות. 'אמר להם: והלוא ר' עקיבא בן יוסף היה מעבר שנים וקובע חדשים בחוצה לארץ. אמרו לו: הנח ר' עקיבא שלא הניח כמותו בארץ ישראל (ברכות ס"ג ע"א). וכן מסופר על כך שעבר שלוש שנים ביושבו בבית האסורים.

'אמר רבי שמעון: מעשה בר' עקיבא שהיה חבוש בבית האסורין ועיבר שלוש שנים זו אחר זו. אמרו לו: משם ראייה? מפני שבית דין יושבין ומחשבין אחת אחת בזמנה' (תוספתא סנהדרין פ"ב ה"ח).

כך מסופר על רבי עקיבא כי עסק במקומות שמחוץ לארץ ישראל בדיני נישואין:

דאמר ר' יוסי בן יאסיין: כשהלכתי לכרכי הים מצאתי גר אחד שנשא אשת אחיו מאמו. אמרתי לו: בני, מי הרשך? אמר לי: הרי אשה ושבעת בניה. על ספסל זה ישב רבי עקיבא ואמר שני דברים: גר נושא אשת אחיו מאמו; ואמר - 'ויהי דבר ה' אל יונה שנית לאמר' (יונה ג,א). שנית דיברה עמו שכינה, שלישית לא דיברה'. (יבמות צח א).

וכן גם בעניין שימוש בכלים של גויים:

אמר רבי בא כשהלך רבי עקיבא לזיפורין, אתון בשאלון ליה: קנקנים של גויים במה היא טהרתן? אמר: מזו לימדתי עליהם, מה אם בשעה שאינן זפותות את מר מותרין, בשעה שהן זפותות אלא שנתקלפה זיפתן - לא כל שכן. וכשבאתי אצל חברי אמרו: על-ידי זפת הן בולעות. (ירושלמי עבודה זרה, פ"ב הלכה ד').

מנחם מור מסכם את עניין הקשר שבין מסעותיו של ר' עקיבא לבין המרד במלים אלו:

'מסעות אלו, אם אכן התקיימו, ענינם היה נושאים הלכתיים, כגון קביעת הלוח ועיבור השנה, או שאלת שלטון העצמי של הקהילות השונות, ושמא נועדו מקצתם, כפי שהציע אלכסנדרוב, להפיץ את היהדות בקרב האוכלוסייה הנוכרית. לעניין זה ראוי לציין, שאין הדעת נותנת שיהדות התפוצות הייתה מסוגלת כלל ועיקר, לאחר כישלונה במרד בשנים 115-117, להיות שותפה פעילה במרד נוסף, שפרץ תקופה כה קצרה לאחר שנחלה כישלון כה צורב.

לאור דברים אלו, אין לראות במסורות המתארות את מסעותיו של ר' עקיבא ראייה כלשהי להנהגתו של ר' עקיבא את המרד השני ולחלקו בו.²¹

יש לזכור בהקשר זה את עמדתו של ר' עקיבא לגבי עשרת השבטים:

'עשרת השבטים אינן עתידין לחזור, שנאמר: "וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה (דברים כט כז). מה היום הזה הולך ואינו חוזר, אף הם הולכים ואינם חוזרים, דברי ר' עקיבא. ר' אליעזר אומר: מה היום מאפיל ומאיר, אף עשרת השבטים שאפל להן כך עתיד להאיר להן' (סנהדרין פ"י מ"ג, בבלי שם ק"ח ע"א).

מה שעולה מן המסורות הללו הוא, שאין קשר בין המסורות על נסיעותיו לארצות שונות, לבין מרד בר כוכבא. לעומת זאת נסיעותיו קשורות למציאות שנוצרה עם התגבשותן של קהילות יהודיות בתפוצות, וחששו של ר' עקיבא כי גורלן יהיה כגורל עשרת השבטים. שמירה על הלכות נישואין בין בני ישראל, שמירת השבת והחגים המשותפים, לוח שנה משותף - יכולים להאט או אף למנוע את אובדן של אותן קהילות מן העם היהודי, ואולי אף לגרום בבוא הזמן לשובם לארץ.

ובאשר למקורות המזכירים את שניהם:

שמותיהם של ר' עקיבא ובר כוכבא זה בצד זה בתלמוד הבבלי נזכרים כחלק מדיון:

'תניא רבי נתן אומר מקרא זה נוקב ויורד עד תהום, 'כי עוד חזון למועד ויפח לקץ ולא יכזב, אם יתמהמה חכה לו כי בא יבא לא יאחר', לא כרבותינו שהיו דורשין עד עידן עידנן ופלג עידן, ולא כר' שמלאי שהיה דורש האכלתם לחם דמעה ותשקמו בדמעות שלישי, ולא

²¹ מנחם מור, מרד בר-כוכבא - עוצמתו והיקפו, יד יצחק בן-צבי, החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, ירושלים תשנ"ב 1991. עמ' 222.

כרבי עקיבא שהיה דורש עוד אחת מעט היא ואני מרעיש את השמים ואת הארץ, אלא מלכות ראשון שבעים שנה מלכות שניה חמישים ושתים ומלכות בן כוזיבא שתי שנים ומחצה" (סנהדרין, צז עב).

מקור נוסף בו נזכרים שמותיהם של ר' עקיבא ובר כוכבא נמצא בירושלמי:

"תני ר' שמעון בן יוחי: עקיבה רבי היה דורש דרך כוכב מיעקב. דרך כוזבא מיעקב. "רבי עקיבה כד הוה חמי בר כוזבה, הוה אמר: דין הוא מלכא משיחא. א"ל ר' יוחנן בן תורתא, עקיבה יעלו עשבים בחייד ועדיין בן דוד לא יבא" (ירושלמי, תענית ד').

הקטע בבבלי הוא חלק קטן מדיון ארוך באשר לגאולה, לימות המשיח. הסוגיה נמשכת מן הפסוק 'כי עוד חזון למועד ויפח לקץ ולא יכזב, ואם יתמהמה חכה לו כי בוא יבוא לא יאחר' חבוקק ב' ג). אפשר לראות כאן משחק מילים בין 'לא יכזב' לבין 'בן כוזיבא', והסימנים המוכיחים כי הדמות בה מדובר אכן היא המשיח. דברים אלה נמצאים כחלק בדיון, שהולך ונמשך גם לאחר הבאת דברי ר' עקיבא.

חשוב לענייננו האופן שבו מציג הרמב"ם את חלקו של ר' עקיבא במרד בר כוכבא, כשהוא רואה זאת דרך האספקלריה של תפיסת מהותם של המשיח והגאולה, תוך שהוא מעדיף את המסורת הארץ-ישראלית, כפי שהיא מתבטאת בתלמוד הירושלמי:

ואל יעלה בדעתך שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים... שהרי ר' עקיבא חכם גדול היה, והוא היה נושא כליו של בן כוזיבא המלך, והוא היה אומר עליו שהוא המלך המשיח, עד שנהרג בעוונות. כיוון שנהרג נודע בהם שאינו, ולא שאלו ממנו חכמים לא אות ולא מופת (משנה תורה, ספר שופטים, הלכות מלכים י"א ג).

הרמב"ם מציג כאן עמדה, לפיה ניתן לדעת אם אדם הוא המשיח רק לאחר שנודעות תוצאות פעילותו, ולא לפני כן, ובוודאי אין לקשור אליו תכונות על-טבעיות. וזאת, כמובן, בניגוד להשקפה המובעת בסנהדרין צג ע"ב.

מכל מקום, נראה כי כלפי תכונותיו הפיסיות מתכוון ר' שמעון בר יוחאי, במסרו את הדרשה הקשורה במשיחיותו של בר-כוכבא, שדרש ר' עקיבא כאשר ראה את בר-כוכבא.

מדברי הרמב"ם עולה, כי לפי השקפתו של ר' עקיבא, התכונה העיקרית הנדרשת ממנהיג כזה היא יכולתו הצבאית. המשיח צומח ופועל במסגרת המציאות ההיסטורית, לפי השקפתו, ולא במסגרת אסכטולוגית. לא נדרשו ממנו לא ייחוס אבות ולא תכונות על-אנושיות, ושוב – בניגוד לנאמר בסנהדרין, וכפי שהבין זאת בדורו גם הרמב"ם.

מדברי הרמב"ם מתברר כי הוא רואה את ר' עקיבא כנוטל חלק פעיל במרד, אם כי לא ברור בהקשר זה מה היה תפקידו של ר' עקיבא בפועל, על פי הביטוי 'נושא כליו' של בר-כוכבא. מכל מקום, נראה כי לא הרי מובנו בדברי הרמב"ם שהובאו בקטע המצוטט כאן, כהרי האופן שביטוי זה מתפרש מן המקורות המקראיים, כגון בשמואל א' ל"א ד-ז, ובמיוחד אם נזכור את גילו של ר' עקיבא באותם ימים, גם אם לא נקבל כי מצא את מותו כשהיה בן מאה ועשרים שנה.

אני מעלה כאן את האפשרות כי היה לרמב"ם מקור כלשהו שאינו בידינו, ועל פיו קשר את ר' עקיבא אל המרד, והמאוחרים יותר השלימו בעזרת המשמעות המקראית של המושג 'נושא כלים', כי אכן

השתתף ר' עקיבא במרד השתתפות פעילה. בדיקה של המקורות העומדים כרגע לרשותנו מעלה כי אין הם מאשרים ואין הם מכחישים כל השתתפות של ר' עקיבא במרד בר-כוכבא.

בפרק 'ההקשר ההיסטורי של סיפורי העם במדרש האגדה: שלושה סיפורים על משיחות' מתייחסת גלית חזן-רוקם אל סיפור מותו של בר-כוכבא, אליו ואל דרשתו של ר' יוחנן בן תורתא לפסוק 'דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל' שבנבואת בלעם (במדבר כר יז-יח), ומראה את הקשר שקשרו באבנגליון של מתי פסוק זה כרמז להולדתו של ישו בבית לחם:

'במקביל למדרש של ר' עקיבא על 'דרך כוכב מיעקב' ישנו המדרש הנוצרי על הולדת ישו, האמושים הולכים בעקבות כוכב בית לחם על פי האבנגליון של מתי. הפסוק "דרך כוכב מיעקב" מופיע כאן בסיפור מפי ר' עקיבא כדי להכתיר את בן כוזיבא בתואר מלך המשיח. חשוב להדגיש כי השימוש בתואר מתייחד כאן להיבטים השלטוניים-ארכיים של דמות המלך המשיח, כמי שמנהיג את העם במרד לאומי, ואין לו נגיעה לתפישה משיחית רוחנית, מטאפיסית. ר' עקיבא מנסח את תמיכתו הפוליטית בבן כוזיבא כמנהיג המרד, ברטוריקה האופיינית לו: בדרשת פסוק. הבעת העמדה המנוגדת מפי ר' יוחנן בן תורתא מנוסחת אף היא במושגים פוליטיים: המנהיג שאתה תומך בו אינו המנהיג הראוי. אין משתמע מדברי שני החכמים ויכוח בשאלה אם הגיע עידן הגאולה האוניברסלית, אלא מחלוקת בשאלה אם קם מנהיג צבאי המוכשר להסיר מעל עם ישראל בארצו את עולו של הכובש הרומי. הדרך בה משמשת המילה מלך המשיח בסיפור הזה מקטינה מאוד את נוכחותו של הרעיון המשיחי האוטופי, ומבליטה את ממדו ההיסטורי.²²

אין ביניהם מחלוקת, כל אחד נותן נימוק מדוע אין כעת משיח. שניהם נגד משיחם.

מכאן, מהותו של המושג 'משיח' היא בהקשר לאדם. משמעותו המקורית של המושג היא היותו של אדם נמשח בשמן המשחה. נמשחו על פי המקורות שני בעלי תפקידים, המלך והכוהן הגדול. האל מצווה את משה למשוח את אהרן אחיו ואת בניו: 'ולבני אהרן תעשה כתנות ועשית להם אבנטים לכבוד ולתפארת. והלבשת אתם את אהרן אחיך ואת בניו אתו, ומשחת אתם ומלאת את ידם וקדשת אתם וכהנו לי', (שמות כ"ח מ-מא).

שמואל ממלא את צו האל ומושח את המלך הראשון לישראל: 'ויקח שמואל את פך השמן ויצק על ראשו וישקהו ויאמר הלא משחך ה' על נחלתו לנגיד' (שמואל א' י, א). תפקידו של הכוהן היה לגשר בין האדם לבין האל. תפקידו של המלך מראשיתו במסורת הוא להגן על ציבור נתיניו באמצעים מלחמתיים, ולארגן מערכות שלטוניות. כך מבקש העם משמואל הנביא בשעת מצוקה ביטחונית ומצדיק את דרישתו למלך. שמואל מנסה למנוע מהלך שלטוני זה ללא הצלחה. 'וימאנו העם לשמע בקול שמואל ויאמרו לא כי אם מלך יהיה עלינו, והיינו גם אנחנו ככל הגוים ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמתינו' (שמואל א' מ' כ'). וזאת על רקע ביטחוני מובהק, בגלל הפלישתים. כך אני מקבלת את הדיון שבין ר' עקיבא לבין בן תורתא.

ובאשר להבנת הדיון כולו, כל הדיון עוסק בשאלה לגבי מהותו ומועד הופעתו של המשיח: האם המשיח כבר בא, האם הוא על סף דלתנו, האם הוא צריך להיות מבית דוד, כפי שהנוצרים טענו לגבי ישו, ובתוספת לידתו בבית לחם. אין זה רק ויכוח בין ר' עקיבא לבין בן תורתא, האם בר כוכבא

²² גלית חזן-רוקם, רקמת חיים, היצירה העממית בספרות חז"ל, ע"מ 177.

הוא משיח ואם לאו, אלא דיון לגבי עצם מהותו של המשיח: האם המשיח הוא דמות ממשית, ריאלי, של מלך במובן המקורי של תפקיד זה, כפי שמבקש הציבור משמואל: אדם שעליו מוטלת האחריות לביטחון אזרחיו ורכושם. מביאים את הדיון כדי להראות שהמציאות אינה כפי שהנוצרים מציגים בכתבים שלהם. יש לזכור כי גם המקור הנוצרי וגם המקור היהודי התגבשו לפחות מאתיים שנה לאחר תקופתם של גיבורי הסיפורים. הדיון כולו אינו אם בר-כוכב הוא המשיח שיביא את הגאולה מן השלטון הזר, אלא שורה של טיעונים הבאים כדי להפריך את הצגתו ישו כמושיע. מביאים בסוגיה נימוקים רבים ושונים לגבי המושג 'משיח', שבדיון שלפנינו הוא מושג ארצי, היסטורי, ולא אסקטולוגי, כפי שהנוצרים מפרשים אותו.

לכאן משתלבים גם הסיפורים על נסיעותיו של ר' עקיבא אל קהילות שבתפוצות. עיבור השנה ושימור המרכזיות של ארץ ישראל היה בראש מעייניו, מתוך דאגה לגורל העם, שלא יהיה כגורלם של עשרת השבטים. יתר על כן, באותו זמן חלה עליה רצינית במעמדו של המרכז בבבל, שהחל להאפיל על זה שבארץ ישראל, וגם בכך ראה ר' עקיבא סכנה לחיסולו של העם היהודי. נסיעותיו מתפרשות כאן כניסיון למנוע את ניתוקן של קהילות יהודים רחוקות מן המרכז בארץ, והיטמעותן בעמים שאליהם הגיעו, וכן למנוע את האפשרות של קליטת הרעיונות האמוניים שהחלו להתפשט באזור זה.

מן היצירות הספרותיות והסיפורים המיועדים לגיל הצעיר, עולה תמונה המתבססת על האמירות של ר' עקיבא וכן תורתא על בר כוכבא, אך אחיזתן בבדיקה היסטורית וארכיאולוגית רעועה ביותר. יש כאן יותר ממהותה של האגדה. האגדה במהותה משקפת את התגובות של החברה המספרת כלפי האירועים ההיסטוריים, כך שהאירועים ההיסטוריים אינם מפורטים. לא זה העיקר בעיני המספר וקהל שומעיו. הם מבקשים את הלקחים, את המשמעות של האירועים ותוצאותיהם, לגבי חייהם, אמונתם. הסיפורים מיועדים לחנך, לחזק ערכים הנראים לחברה חשובים לעצם היותה חברה. וכך אנחנו מוצאים את מקומם המרכזי במערכת החינוך. סיפורים על גיבורים צעירים חדשים המתקשרים אל גיבורי העבר.

מתאימים לכך דבריו של חופר ומפענח מכתבי בר כוכבא, הפרופ' יגאל ידן במעמד בו אמר את דבריו שצוטטו לעיל:

'מבחינה חינוכית, אין לי צל של ספק שאלה, שבזמנם ייצגו את הקונסנסוס של העם היהודי, שהיה מבוסס על האידיאלים והאמונה של העם באותו הזמן, גם אם הם נכשלו במלחמתם, הם חייבים, לפי דעתי, לשמש לנו כסמלים לחינוך הדור. ואשר לערך הגבורה וההקרבה למען האידיאל בו מאמינים בני העם היהודי - גם בנושא זה אין לי ספק, כי יש להמשיך ולחנך עליו. כי עמנו לא יוכל להתקיים כעם אם יפסיק להאמין במשהו שהוא הייחוד שלו – ועל כך יהיו בני העם מוכנים לתת את נפשם.²³

דמותו של ר' עקיבא מתעצבת כאן בזכות הזכרתו בהקשרים במקורות. ובאשר לבר-כוכבא, גילוי מכתביו ופענוחם בידי יגאל ידן הציף שוב את הסיפורים על הקשר בין השניים וכן את השתתפותם במרד.

²³ יגאל ידן, שם, עמ' 6.

פרשנות נוספת למשיחיותו של בר-כוכבא באה לידי ביטוי בכתיבתו של הרב שלמה גורן, כפי שמראה במאמרו פרופ' חיים וייס:

'בעזרתו של בר-כוכבא יצר גורן מהלך דו שלבי המאפשר את חידוש העבודה בבית המקדש גם ללא הליך משיחי. גאולת הביניים, שאת משכה לא הגדיר גורן, יוצרת מצב שבו המשאלה לחידוש העבודה במקדש תלויה אך ורק בצעדים מדיניים-פוליטיים, בנכונותם של מנהיגים להבין את גודל השעה, שבה הם נמצאים ולאפשר את מימושו של המהלך כולו. המשאלה לגאולת ירושלים ולחידוש העבודה במקדש הפכה ממשאלה תיאולוגית שעתידה להתממש באחרית הימים למשאלה פוליטית שאין כל מניעה הלכתית לממשה מיד, ושכל כולה תלויה בצעדים מדיניים וצבאיים'.²⁴

ועולה כאן גם השאלה, האם שפטו והעריכו את אישיותם של ר' עקיבא ובר-כוכבא לאחר מותם, ואת סיפור מותם האכזרי ואת תרומתם לעמם, לאחר שידעו כבר את סופם, ולפנינו כאן ניסיונות לנמק בנימוקים שונים את מותם הנורא? וכן, כיצד נוצר הקישור שבין שתי דמויות אלו אל הניסיון לצאת למלחמה למען השחרור מעול השלטון הזר? אני מעלה את האפשרות כי האירועים והקשיים הקשורים בהתהוות הישוב החדש בארץ ישראל עם העליות הציוניות הראשונות היו מרכיב חשוב בהיווצרות החיבור בין שתי דמויות אלו, והענקת תדמיתם כפי שעולה מן היצירות שזכרו כאן. נוצר כאן מיתוס חדש, ובו אין העובדות מובאות כלל בחשבון ואין ניסיונות לבחון אותן. הן מבטאות את האידיאולוגיה של הבוראים אותן. עם זאת, בד בבד, מיתוס יכול לשנות כיוון: מהערצה וחיקוי מצד אחד למקור כל האסונות מצד שני. סיפורי האירועים במצדה ובתל חי והמחקרים העוסקים בכך יכולים לשמש דוגמות לשניות זו.

דוגמה אחת לכך יכולה להיות דבריו של יצחק בן צבי בשתי הזדמנויות שונות ובהפרש של עשר שנים זו מזו. ראשונה היא תגובתו לדבריו של שמריהו גוטמן, בקיץ 1933, בהם תיאר חוויות טיולו למצדה. "תגיד, שמריה, מה אתה כל-כך מתלהב? תשע-מאות שודדים יהודים ברחו למצדה, אז מה ההתרגשות הזאת?". לעומת זאת ב-1943 כיו"ר הוועד הלאומי, כתב בן-צבי במנשר פומבי: "לא נעלמה מאתנו עמדת הגבורה הנואשת של מגיני הגטו, אשר אין דומה לה בהיסטוריה מאז ימי מצדה [מודגש במקור]. מלחמת גבורה זו עוררה התלהבות עצומה בלבם של כל אנשי היישוב".²⁵ ובאשר לתל חי - עלה פקפוק לגבי מילותיו האחרונות של טרומפלדור, מתוך הנחה כי 'אין זה סביר שאדם יאמר ש'טוב למות', ועוד פחות סביר להניח, שיאמר זאת ברגעי גסיסתו, בהיותו פצוע קשה... בד בבד עם עליית הנטייה לפקפק באמיתות ההיסטורית של דברי טרומפלדור – "טוב למות בעד ארצנו" – כפי שהונצחו בסיפור תל-חי, נפוצה גרסה שונה של מילותיו האחרונות. על פי גרסה זו, כשהבין טרומפלדור שהוא עומד למות, הפטיר קללה עסיסית ברוסית (כפי ש"ציטטו" אותה מרואיינים: "יופטיומטי").²⁶

²⁴ חיים וייס. שלמה גורן ומלחמת ששת הימים, בתוך: מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, תשמ"ג, עמ' 115-116.

²⁵ מולי ברוג, מראש מצדה עד הגיטו, מיתוס וזיכרון, גלגוליה של התודעה הישראלית, מכון ון ליר בירושלים, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תש"נ, ע"מ 219.

²⁶ יעל זרובבל, בין "היסטוריה" ל"אגדה", בתוך: מיתוס וזיכרון, שם, עמ' 194-195 בהשמטות.

אם סביר שאדם יאמר דברים כאלה לעת מותו, אפשר להסיק ממילים אחרונות של לוחם בן זמננו, הלא הן מילותיו האחרונות של דב גרונר ערב תלייתו בידי תלייני השלטון הבריטי, אותן הצליח להבריח אל מפקד האצ"ל מנחם בגין:

'אני כותב את השורות האלה 48 שעות לפני שנוגשינו עומדים להוציא לפועל את רציחתם, ובשעות האלה אין משקרים. והנני נשבע שלו הייתה לי הברירה להתחיל מחדש, הייתי בוחר שוב באותה הדרך שהלכתי בה, בלי להתחשב בתוצאות האפשריות בשבילי'.
כאן הדברים נכתבו במו ידיו, ואין לפקפק בהן או להנמיכן.²⁷

בהקדמה לספרו 'מרד בר-כוכבא עוצמתו והיקפו' מציין מנחם מור:

'במחקר המרד השני נעשה ניסיון להציג את אחדות הלוחמים, שבאה לידי ביטוי בשיתוף פעולה בין שלושת מנהיגי המרד, בר-כוכבא, ר' עקיבא ואלעזר הכהן, ובעיקר בלחימת האוכלוסייה היהודית כגוף אחד נגד הרומאים. בחלק זה בדקנו את המקורות המגוונים שבהם נזכרים השלושה, כדי לעמוד על תאריכו ועל אופי הנהגתו של בר-כוכבא מנהיג המרד, ולברר מה היה חלקו של ר' עקיבא במרד, והאם ניתן להתייחס אליו כאל מנהיגו הרוחני של המרד, ומה היה תפקידו של אלעזר הכהן, אשר לגבי זהותו קיימת אי-ודאות במקורות'.²⁸

הנהגה 'משולשת' דומה נמצא במקורות כבר מימי משה-אהרון-יהושע, ובהתאם לכך חלוקת הסמכויות של השלטון, כפי שמתפתח גם בדורות האחרים, תוך התאמת תפקידי השלישייה לזמנים המתחלפים. ובאשר למקורות המוקדמים, את הסכנה המידית הם ראו לא מן הרומאים, אלא מן הנצרות המתפשטת והפזורה המתבוללת. הסכנה של הנצרות וההתבוללות חמורה הרבה יותר מאשר מן הרומאים, וכל הדיון הוא לאו דווקא מי הוא המשיח, אלא בדיוק להיפך: מי אינו המשיח. המאבק הוא נגד המשיח שהנצרות מעלה.

יתר-על-כן, צוין לעיל כי הסוגיה כולה נמשכת אחרי הפסוק מספר חבקוק, פרק ב' פסוק ג', 'כי עוד חזון למועד ויפח לקץ ולא יכזב. אם יתמהמה חכה לו כי בא יבוא לא יאחר'. וכך יש להבין את דבריהם: יש להמשיך ולחכות למשיח האמתי שיבוא. הצגתו של ישו כמשיח כפי שהנצרים מציגים אינה מקובלת.

אני מציעה לראות כי הדברים הללו יכולים להתקשר אל המציאות שבה אנחנו מוצאים את העליות הציוניות בעת החדשה, וזאת לאור השינויים והאידיאולוגיות שהתחוללו באירופה במקביל להן, ושהצמיחו את הספרות, החינוך והתרבות בארץ. ההתחברות לארץ, לנוף, לאדמה, בהכרח מתחברת גם לדמויות מן העבר. אלה נצבעות בצבעים אשר תואמים את האידיאולוגיה של החלוצים, גם אם אינם עולים בקנה אחד עם דיוק היסטורי וארכיאולוגי. גילוי מכתבי בר כוזיבא ופענוחם עורר מחדש את ההתעניינות במרד, ואת הקשר שבין העבר למציאות של ימינו. הם עשו זאת תוך היתלות בגיבורי תרבות בתקופה מן העבר, לשם הצדקה וחיזוק אמונתם שלהם בזמן החדש, כולל חילוקי הדעות ביניהם לבין עצמם, וחיזוק הקשר לארץ מולדתו של עם ישראל. הם עשו זאת גם ללא דיוקים היסטוריים או ארכיאולוגיים.

²⁷ אני מודה לפרופ' יהודה איזנברג מירושלים שהפנה אותי למקור זה.
²⁸ מנחם מור, שם, עמ' 11-12.

יש לקחת בחשבון את המתרחש באירופה בעקבות התפרקות האימפריות הגדולות, כאשר כל צד מחלקיה ראה את היהודים כזרים וכבלתי נאמנים למדינות החדשות שנוצרו על בסיס לאומי, דבר שהביא להתפרצויות אנטישמיות. מצב זה היה גם הבסיס להבנתו של הרצל בצורך של היהודים למדינה משל עצמם, ואשר הביא לכל השתלשלות האירועים בהתפתחות הרעיון הציוני, כפי שכתב במכתב שהיה מיועד לבית רוטשילד: 'כל מה שאני מבקש לעשות הוא לגבור על האנטישמיות במקום שנוצרה בגרמניה'.²⁹ אפשר כאן להוסיף גם את שהתחולל בשנים שלאחר מכן, התמודדות עם התערורות התנועות ה'משיחיות' באירופה, שרצו לבנות עולם חדש על הריסות העולם הישן. ידוע על רבים אשר עלו לארץ ישראל ושבו לאירופה בעקבות אידיאולוגיות אלו. על רקע זה יצרה ואימצה התנועה הציונית את ר' עקיבא ובר-כוכבא, שתי דמויות בולטות מן העבר.

הדיון כולו נולד מן הפסוק בחבקוק, 'הילכו שניים יחדיו בלתי אם נועדו'. בשנת 2012 פרסם הסופר אברהם ב. יהושע את מחזהו 'הילכו שניים יחדיו',³⁰ שגיבוריו הם דוד בן גוריון וזאב ז'בוטינסקי, שנפגשו בלונדון ב-1934, בניסיון למצוא פיוס בין שני מחנותיהם. אירוע זה התרחש במקום ידוע ובתאריך ידוע, כך שה'היסטוריות' שלו וה'ארכאולוגיות' שלו ברורות ומתועדות. המחזה הועלה על הבמה וזכה לביקורות טובות וחשובות. באשר לבן גוריון וז'בוטינסקי, כידוע, השניים אמנם נועדו, אך לא הלכו יחדיו. ובאשר לר' עקיבא ובר כוכבא? תלוי את מי שואלים.

²⁹ שלמה אבינרי, הרצל, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים, תשס"ח, עמ' 81.

³⁰ אברהם ב. יהושע, הילכו שניים יחדיו, מחזה בשתי מערכות, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2012